

РОЗДІЛ IV

Кримінальне та кримінально-виконавче право, кримінологія, кримінальний процес і криміналістика

УДК 343.982

I. Гора

Проблеми використання науково-технічних засобів і методів в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій

У статті проаналізовано проблеми використання сучасних науково-технічних засобів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, правомірність і вимоги до порядку їх застосування для отримання стороною обвинувачення доказів. Звертається увага на їх види й особливі вимоги до таких науково-технічних засобів, залежно від мети проведення процесуальних дій, що обумовлені негласністю застосування, необхідністю дотримання конституційних прав учасників кримінального провадження.

Ключові слова: досудове розслідування, докази й доказування, науково-технічні засоби, негласні слідчі (розшукові) дії.

Постановка наукової проблеми та її значення. Чинним Кримінальним процесуальним кодексом України впроваджені багато які не лише прогресивні й такі, що відповідають Європейським стандартам судочинства методи й способи збирання доказів, а й зовсім новий інструмент для отримання органом досудового розслідування доказової бази стосовно осіб, що підозрюються у вчиненні злочину. Часткове злиття деяких положень кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства змусило змінити погляди науковців і практиків на один із інститутів кримінально-процесуального права – інститут негласних слідчих (розшукових) дій, передбачений законодавцем для своєчасного розкриття й якісного розслідування злочинів, а також деталізацію процесуального порядку їх проведення й розробку конкретних шляхів вирішення цього принципового завдання. Негласні слідчі (розшукові) дії, будучи різновидом слідчих (розшукових) дій, які проводяться стороною обвинувачення для збирання й перевірки доказів, потребують свого відповідного науково-технічного забезпечення, а їх впровадження в практику досудового розслідування вимагає належних теоретичних досліджень і розробки виважених рекомендацій.

Метою даної статті є обґрунтування того, що суспільні потреби активізації роботи правоохоронних органів у сфері здійснення діяльності з досудового розслідування злочинів ставлять перед наукою криміналістикою завдання зосередити увагу на наукових розробках з теоретико-правових, природничо-технічних і методико-прикладних проблем, від яких залежить повнота, висока якість й ефективність проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що істотно впливає на можливість використання їх результатів у доказуванні. Для цього потрібне розкриття сутності науково-технічного забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій, визначення механізму й недоліків правового регулювання такого забезпечення, дослідження механізму практичного застосування науково-технічних засобів для негласного отримання й фіксації доказів.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблема використання науково-технічних засобів і методів з метою виявлення, досудового розслідування та попередження злочинів – одна з найважливіших у сучасній криміналістиці, хоча про необхідність «технізації» оперативної, розшукової роботи неодноразово йшлося в наукових працях багатьох вчених в галузі криміналістики,

теорії оперативно-розшукової діяльності. Проте майже не було предметом окремого й поглибленого дослідження питання щодо науково-технічного забезпечення негласних слідчих (розшукових) заходів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Ввівши в дію чинний КПК України, законодавець в його окремій Главі 21 передбачив порядок проведення спеціальних процесуальних дій, назвавши їх негласними слідчими (розшуковими) діями. Визначення характеру негласних слідчих (розшукових) дій, необхідність застосування при цьому технічних засобів, криміналістичних прийомів і методів, а також вибір порядку здійснення цих заходів, законодавець покладає безпосередньо на слідчого, який здійснює досудове розслідування, або ж за його чи прокурора дорученням – на уповноважені оперативні підрозділи відповідних правоохоронних органів. В окремих випадках, передбачених КПК України, дозвіл на проведення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій надає слідчий суддя за клопотанням прокурора або слідчого, узгодженого з прокурором. За рішенням слідчого або прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи. Проте необхідно зазначити, що як би добре не були підготовлені і яку б високу кваліфікацію не мали особи, що проводять негласні слідчі (розшукові) дії, вони не можуть володіти достатньо глибокими знаннями для вирішення усіх питань, що стосуються різноманітних галузей науки й техніки, застосування високотехнологічних сучасних спеціальних технічних засобів.

Необхідно зазначити, що вітчизняний законодавець певною мірою перебільшив можливості слідчого стосовно його повної самостійності в проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Більшість із вказаних в Главі 21 КПК України таких дій потребують для їх проведення не лише спеціальних знань і навичок негласної роботи, не лише застосування найрізноманітніших технічних засобів, а й застосування саме тих засобів, які забезпечують негласність, не розкривають до певного часу задумів органів досудового розслідування, не наражають на небезпеку учасників кримінального провадження та осіб, які надають допомогу органам досудового розслідування. Донедавна такими спеціальними технічними засобами були забезпечені виключно оперативні підрозділи правоохоронних органів. Розроблялися вони в інтересах діяльності правоохоронних органів саме з метою прихованого від оточуючих осіб застосування. В той же час багато які з традиційних засобів криміналістичної техніки можуть застосовуватися для негласного виявлення й фіксації доказової інформації. Проте такому негласному методу отримання доказів слідчого необхідно навчити, запропонувавши відповідні тактичні прийоми й криміналістичні рекомендації з негласного використання науково-технічних засобів.

Застосування науково-технічних засобів і методів у протидії злочинності вважається правомірним, якщо воно прямо передбачене або рекомендоване законом, іншими нормативними актами, або не суперечить закону за своєю сутністю. У вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві немає окремої норми, яка б була присвячена застосуванню таких засобів і методів, зокрема й тих, що можуть бути використані негласно. Лише окремі статті КПК України мають факультативні рекомендації, а чинне законодавство скоріше припускає застосування науково-технічних засобів, ніж точно вказує на це. У статті 2 КПК України, де визначено задачі кримінального провадження, прямо не йдеться про застосування науково-технічних засобів, проте дана норма регламентує забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування, що неможливо уявити без їх використання. Більш конкретно застосування таких засобів і методів у кримінальному провадженні визначено для спеціаліста й експерта в ході проведення ними досліджень. Також передбачена можливість застосування науково-технічних засобів для фіксації процесуальних дій в ході досудового розслідування, про що йдеться у відповідних статтях, які регламентують порядок проведення огляду, допиту, освідування та інших, в тому числі й негласних слідчих (розшукових) дій.

Застосування науково-технічних засобів безпосередньо слідчим або прокурором відрізняється від інших форм їх застосування процесуальною формою й криміналістичною спрямованістю на виявлення, збирання, фіксацію, дослідження й використання фактичних даних щодо обставин кримінального правопорушення. В багатьох статтях Глави 21 КПК України, де йдеться про негласні слідчі (розшукові) дії, законодавець вживає терміни «технічні та інші засоби», проте не розкриває їх смислу і не пропонує змістовного наповнення. Так, наприклад, в частині 1 ст. 252 КПК України детально регламентується особлива кримінально-процесуальна форма фіксації негласних слідчих (розшукових) дій, що містить в собі вичерпний перелік джерел шуканої інформації, спеціальну процедуру їх документування. За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дій складається протокол, до якого в необхідних випадках додаються доповнення. В частині 2 зазначеної

статті КПК визначено, що проведення негласних слідчих (розшукових) дій може фіксуватися за допомогою технічних та інших засобів. Не залишає поза увагою законодавець і питання стосовно використання результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій в ході досудового розслідування. Зокрема, в частині 1 ст. 256 КПК України визначено, що протоколи проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, що отримані із застосуванням технічних засобів, вилучені під час їх проведення предмети і документи або їх копії можуть бути використані в доказуванні на тих самих умовах, що й результати проведення інших слідчих дій. І хоча в статті закону, якою визначаються загальні положення про порядок втручання в приватне спілкування, законодавець прямо і не веде мови про застосування технічних та інших засобів, цілком зрозуміло, що здійснення таких негласних слідчих (розшукових) дій як аудіо-, відеоконтроль особи, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних й електронних інформаційних систем є можливим лише шляхом застосування спеціальних науково-технічних засобів.

Вважаємо, що у кримінальному процесуальному законодавстві немає потреби надавати вичерпний перелік науково-технічних засобів, які можна використовувати при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Необхідно лише визначити загальні принципи допустимості застосування таких засобів, до яких відносяться: законність, тобто наявність достатніх підстав й приводів для їх застосування, їх відповідність за характером й функціональними можливостями вимогам міжнародних правових актів; наукова обґрунтованість застосовуваних науково-технічних засобів й методів, достовірність отриманих результатів; об'єктивна доцільність проведення слідчих дій; економічність науково-технічних засобів; їх безпечність для життя і здоров'я громадян, відповідність морально-етичним вимогам.

Правомірне застосування науково-технічних засобів і методів в ході отримання доказової інформації під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій може бути забезпечене шляхом дотримання певних умов. Засоби й методи при отриманні доказової інформації можуть застосовуватися лише у зв'язку із досудовим розслідуванням кримінального провадження і з метою отримання інформації про злочин, злочинця та його зв'язки. Іншою важливою вимогою є наявність фактичних підстав для застосування цих засобів і методів в ході отримання доказової інформації в процесі проведення саме негласних слідчих (розшукових) дій. Рішення щодо застосування даних засобів і методів приймає слідчий, прокурор у випадках, коли іншим шляхом отримати необхідну інформацію неможливо, й за наявності достовірних, перевірених, таких, що не викликають сумнівів даних щодо факту підготовки або вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів. Одночасно із вирішенням питання щодо наявності фактичних підстав для застосування науково-технічних засобів для отримання доказової інформації визначають тактичні прийоми й порядок їх використання, а також планують проведення оперативних й організаційних заходів, інших процесуальних дій, які забезпечують ефективну реалізацію отриманих даних. Отже, застосування науково-технічних засобів і методів для збирання орієнтовної й доказової інформації в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій буде допустимим, якщо при цьому не порушуються законні інтереси і права громадян, не завдаються їм фізичні страждання та не принижується людська честь і гідність.

Безумовно, обов'язковою умовою правомірного застосування науково-технічних засобів і методів для фіксації ходу й результатів негласних слідчих (розшукових) дій є документальне оформлення факту й обставин їх застосування, а також отриманих при цьому даних. Важливою позицією вітчизняного законодавця є те, що інформація про осіб, які проводять негласні слідчі (розшукові) дії або залучених до їх проведення, може вказуватися із дотриманням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством.

Застосування науково-технічних засобів і методів в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій передбачає дотримання загальних тактичних рекомендацій. По-перше, в кожному конкретному випадку виникає необхідність вибору лише доцільних для даної ситуації науково-технічних засобів і методів. Такий вибір зумовлений метою й характером здійснюваної негласної слідчої (розшукової) дії, особливостями об'єктів, для виявлення, фіксації або дослідження яких необхідним є застосування науково-технічних засобів і методів, їх придатністю для вирішення специфічних завдань конкретних негласних слідчих (розшукових) дій. По-друге, науково-технічні засоби й методи, що застосовуються при проведенні негласних процесуальних дій, не повинні змінювати якості досліджуваних об'єктів. По-третє, такі засоби й методи доцільно використовувати комплексно, що надасть можливість встановлювати вирізняльні особливості об'єктів, підвищує вірогідність виявлення різноманітних слідів і предметів, а також надійність фіксації їх якостей.

Ведучи мову про соціальну обґрунтованість застосування науково-технічних засобів і методів

при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, необхідно підкреслити, що тенденції розвитку кримінально-процесуальної діяльності є такими, що вона все більшою мірою стає наукоємною, спирається на можливості сучасних інформаційних технологій, і, в першу чергу, на застосування науково-технічних засобів контролю, фіксації й обробки інформації. Досягнення в галузі науки й техніки останніх років стали основою створення широкого спектру технічних засобів пошукового призначення нового покоління, що мають потужні тактичні можливості із збирання інформації в процесі проведення негласних слідчих (розшукових) дій: прихований електронний контроль пересування об'єктів в складних умовах міста й відкритої або пересіченої місцевості; прихований акустичний контроль приміщень чи транспортних засобів без фізичного розміщення в них будь-якої апаратури тощо. До того ж мініатюризація технічних засобів, застосування цифрових методів обробки даних, нових фізичних принципів дії не лише підвищують ефективність вирішення традиційних задач, а й дають змогу реалізовувати принципово нові, недоступні раніше технологічні схеми негласного отримання інформації. Відповідно розвивається й ускладнюється тактика застосування спеціальної техніки в негласних слідчих (розшукових) діях.

Вибір оптимальних науково-технічних засобів для вирішення завдань різноманітних негласних слідчих (розшукових) дій має неабияке значення для всього процесу досудового розслідування. Разом з тим ефективність їх застосування може бути досягнута за умов не лише технічної досконалості засобів, прийомів і методів в проведенні цих дій, а й шляхом розробки цілісної технології їх практичного застосування. Технологічний аспект застосування науково-технічних засобів і методів має прояв у безпосередньому зв'язку техніки й тактики проведення негласних слідчих (розшукових) дій. До науково-технічних засобів, що застосовуються в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій, відносяться спеціально сконструйовані або пристосовані до специфічних потреб криміналістичні, хімічні, оптичні, фототехнічні, звуко- й відеозаписуючі та інші технічні засоби. Іншими словами, це система приладів, пристосувань, матеріалів, речовин, що застосовуються для збирання доказової інформації негласним шляхом. До таких спеціально призначених для отримання інформації науково-технічних засобів можна віднести засоби: для негласного отримання й реєстрації акустичної інформації; візуального спостереження й документування; прослуховування телефонних розмов, електронного перехоплення й реєстрації інформації із технічних каналів зв'язку; контролю поштових повідомлень й відправлень; дослідження предметів і документів; обстеження приміщень, транспортних засобів та інших об'єктів; отримання інформації з технічних засобів її збереження, обробки, передачі; технічних засобів ідентифікації особи. Наприклад, така негласна слідча (розшукова) дія як електронне перехоплення й реєстрація інформації з технічних каналів зв'язку передбачає вчинення сукупності дій з отримання відомостей, необхідних для вирішення конкретних задач кримінального провадження й їх фіксації шляхом зняття науково-технічними засобами характеристик електромагнітних та інших фізичних полів, що виникають при передачі інформації мережами електричного зв'язку, в роботі комп'ютерних мереж, баз даних, телекомунікаційних інформаційних систем, що призначені для збирання, обробки, накопичення, збереження, пошуку й розповсюдження інформації.

При проведенні такої негласної слідчої (розшукової) дії як огляд публічно недоступних місць, житла, іншого володіння особи необхідними будуть науково-технічні засоби пошукового характеру. Пошукові прилади негласно застосовуються для виявлення матеріальних носіїв інформації щодо ознак злочину. Вони дають змогу швидко й ефективно виявляти предмети, знаряддя злочину, речі і цінності, добуті злочинним шляхом, тайники й інші схованки, зброю, вибухові речовини, наркотики тощо. Серед пошукових засобів необхідно виокремити ті, що засновані на методах інтроскопії та неруйнівного контролю, які дозволяють виявляти різноманітні об'єкти, дотримуючись при цьому негласності проведення цих слідчих (розшукових) дій. Технічні засоби інтроскопії забезпечують можливість пошуку вибухових пристроїв та вибухових речовин, зброї та боєприпасів, не санкціоновано й приховано встановлених систем прослуховування й передавання інформації, наркотичних, отруйних, сильнодіючих, тайнописних речовин тощо. Одним з найбільш універсальних та інформативних методів інтроскопії є радіаційний, який займає провідне місце у неруйнівному контролі матеріалів і речовин, а технічні засоби, засновані на даному методі, відрізняються широкою різноманітністю типів: портативні, мобільні та стаціонарні флуороскопічні та скануючі системи або пристрої цифрової радіографії. Перелік і модифікація таких спеціальних технічних засобів невинно збільшується, а способи їх прихованого використання удосконалюються з року в рік.

Висновки. За сучасних умов розвитку науково-технічних засобів існують реальні перспективи ефективного впровадження в діяльність з проведення негласних слідчих (розшукових) дій новітніх наукових розробок, формування науково-технічних комплексів й розвиток

інформаційних технологій. Визначення можливостей ефективного застосування існуючих та розробка нових науково-технічних засобів, прийомів і методів проведення негласних слідчих (розшукових) дій є одним із напрямів удосконалення діяльності органів досудового розслідування. Важлива роль в цьому відводиться науці криміналістиці й її розділу – криміналістичній техніці, для якої розробка й застосування науково-технічних засобів, що забезпечують негласний бік роботи органів досудового розслідування, є завданням новим і надзвичайно відповідальним. Основою цього повинно стати пізнання природи негласної процесуальної діяльності, її специфіки, потреб, умов реалізації, оскільки ефективність такої роботи визначається не лише рівнем розвитку застосовуваних засобів, а насамперед їх відповідністю характеру й завданням негласних слідчих (розшукових) дій як ефективних засобів збирання доказів стороною обвинувачення. Водночас використання таких технічних засобів не повинно нести загрози порушенню прав та інтересів інших учасників кримінального провадження.

Гора И. Проблемы использования научно-технических средств и методов в ходе проведения негласных следственных (розыскных) действий. Стаття посвящена рассмотрению актуальных проблем использования научно-технических средств и методов в ходе проведения негласных следственных (розыскных) действий. Определение характера негласных следственных действий, необходимость использования при этом технических средств, криминалистических приемов и методов, а также выбор порядка осуществления этих мероприятий, законодатель возлагает непосредственно на следователя, либо по его поручению – на оперативные подразделения уполномоченных на то органов. Немаловажное значение при проведении негласных следственных действий придается разработке и внедрению в практику органов досудебного расследования научно-технических средств, с помощью которых становится возможным выявлять, обнаруживать, фиксировать и исследовать различные следы и предметы, связанные с преступной деятельностью. Большинство негласных следственных действий требуют для их проведения не только специальных знаний и навыков негласной работы, не только использования различных технических средств, но и использования именно тех средств, использование которых может быть негласным, не раскрывающим до определенного времени замыслов органов досудебного расследования.

Ключевые слова: досудебное расследование, научно-технические средства, научно-технические методы, негласные следственные действия.

Hora I. Problems of Use of the Scientific-Technical Means and Methods in the Course of Secret Investigation (Search) Actions. The article highlights actual problems of using scientific and technical means and methods in the course of carrying out secret investigative (search) actions. The legislator assigns directly to the investigator or to the operational units of the authorized bodies the powers to determine the type of secret investigation. They decide on the necessity to use the proper technical means, forensic techniques and methods and determine the order of operative tactical actions. The emphasis is laid on the development and implementation of scientific and technical means into the practice of pre-trial investigation, especially in carrying out secret investigative (search) actions. The author argues that appliance of them facilitates the investigation and helps to identify, detect, capture and explore various details and objects related to the criminal case. Most of the secret investigative actions require not only special knowledge and skills to perform such work, not only the use of various technical means, but also the ability to select precisely the relevant means, the use of which in some cases ought to be concealed as not to reveal the intentions of the bodies of the pre-trial investigation for some period of time.

Key words: pre-trial investigation, scientific and technical means, scientific and technical methods, secret investigative actions.